

Dubravko ŠKILJAN | PREDSOKRATIKI IN JEZIK

Izvleček

Pri predsokratskih filozofih je moč sledi zanimanja za jezikoslovje opazovati na štirih ravneh: raven jezikovne rabe, raven eksplicitnih opažanj o jeziku, raven jezikoslovnih teorij *in nuce* in raven epistemoloških konstrukcij.

Abstract

Traces of a linguistic interest in presocratic philosophers can be examined in four different levels: level of *language use*, level of *explicit observations on the nature of language*, level of *linguistic theories in nuce* and level of *epistemological constructions*.

Čeprav v sodobni znanosti že več kot stoletje in pol obstajajo jasna spoznanja o tem, da so se grški misleci pred Sokratom ukvarjali – seveda v okviru svojih interesov, specifičnih za vsako generacijo – z jezikovno problematiko¹, se sodobno jezikoslovje za to zgodnje obdobje razvoja evropske misli ni posebej zanimalo. To dejstvo se da pojasniti ne samo s tem, da se je znanost o jeziku, kakor smo že večkrat ugotovili, bolj ali manj namenoma odpovedala svoji lastni predzgodovini, da bi si okrepila položaj med sodobnimi znanostmi,² ampak tudi s pojmovanjem, da so predsokratiki predvsem filozofi in da se zato v njihovih, tako ali tako zgolj fragmentarno ohranjenih stališčih sicer lahko tu in tam opazijo elementi filozofije jezika, vendar ne resničnega jezikoslovnega (četudi *ante litteram*) pristopa. Določen odpor, ki ga je sodobno jezikoslovje, zlasti evropsko in strukturalistično usmerjeno, kazalo do filozofije, ker jo je imelo predvsem za negativno konotirano metafiziko, ki samo brez potrebe zamegljuje jasen jezikoslovni pogled na jezik, se je s področja sodobne filozofije *a fortiori* širil proti antičnim obdobjem, ko je filozofija konec koncev tudi bila metafizika!

Zato ni niti najmanj čudno, da se tudi tisti jezikoslovci, ki v svojih pregledih zgodovine znanosti ne zamolčijo obdobja antičnega razmišljanja o jeziku, praktično ne ustavljajo ob stališčih predsokratikov in daleč najpogosteje ugotavljajo, da se prava analiza jezikovnega fenomena v antiki (četudi v osnovi še vedno v območju filozofije) začenja v Platonovih delih,

¹ O začetkih teh modernih spoznanj pričata LERSCH 1838 in STEINTHAL 1890: njuna dela so skraćeno kritično prikazana v ČENGIĆ 1995.

² Cf. ŠKILJAN 1991, *passim* in ŠKILJAN 1996.

zlasti v njegovem *Kratilu*³. Celo tista specialistična dela, ki so jih jezikoslovci namenili jezikoslovno izobraženemu občinstvu in ki se eksplicitno ukvarjajo z najstarejšimi obdobji evropske filozofije, dostikrat izpostavljajo posamezne mislece, ne da bi si prizadevali prikazati celo obdobje pred Sokratom⁴. Redka izjema pri tem je Ksenija Maricki Gadanski: predjezikoslovno ukvarjanje z jezikom imenuje *glotologija* in posveča dve študiji obdobju grške misli pred Sokratom⁵; v njih razpravlja med drugim tudi o »jezikovnih« fragmentih posameznih zgodnjih grških filozofov. A pri avtorici filološki in filozofski interes prevladuje nad jezikoslovnim⁶, zato je v njenih delih včasih težko razbrati, v kolikšni meri so izpostavljena stališča o jeziku še vedno – četudi virtualno – aktualna, če jih opazujemo skozi optiko sodobne znanosti o jeziku.

Aktualnost predsokratskih fragmentov, ki se nanašajo na jezikovni fenomen, se da seveda presojeti skozi zelo različne kriterije, toda podrobnejši vpogled v korpus njihovih besedil (vpogled, ki se mora nedvomno začeti s pregledom najbolj standardne zbirke v Dielsovi in Kranzevi izdaji⁷) nas opozarja na to, da bi lahko bile izjave starodavnih grških mislecev za sodobno znanost o jeziku zanimive vsaj na štirih ravneh, od katerih vsaka po svoje opozarja na povezave, ki se v območju jezikovne dejavnosti vzpostavljajo – tudi, kadar se današnji raziskovalci tega ne zavedajo docela – med antiko in sodobnostjo.

Prvo izmed teh ravni bi lahko imenovali *raven uporabe jezika*, torej raven, na kateri samo udejanjanje jezikovnega sistema v govoru implicitno priča o govorcevi zavesti o lastnem jeziku in njegovi zgradbi. Kajti če sprejememo dejstvo, da razpolaga vsak govorec z neko vrsto intuitivne jezikovne kompetence v smislu, ki ga temu pojmu pripisuje Noam Chomsky (vendar to ne pomeni, da hkrati sprejemamo tudi filozofske in jezikovnoteoretične implikacije, ki izhajajo iz njegovega pristopa), lahko obenem predpostavimo, da se ta intuicija o jeziku postopoma preobraža – z različnim tempom in včasih na bistveno različne načine v posameznih družbah in civilizacijah – v zavestno znanje o prvinah jezikovne zgradbe in modalitetah

³ Tako Arens, sicer eden izmed redkih zgodovinarjev jezikovne vede, ki daje antiki razmeroma veliko prostora, posveča predsokratikom (in to pravzaprav samo Protagori) komaj stran in pol besedila (cf. ARENS 1969, 6-7), Robins pa samo pet strani v knjigi, ki se cela ukvarja z antičnimi in srednjeveškimi teorijami jezika (cf. ROBINS 1951, 5-9).

⁴ Značilen zgled za to daje sicer izvrstna knjiga COSERIU 1975, v kateri je od vseh predsokratikov podrobno obdelan samo Heraklit.

⁵ Cf. MARICKI GADANSKI 1965 in MARICKI GADANSKI 1975.

⁶ Kljub temu je v njenih delih tudi cela vrsta navdihljenih jezikoslovnih asociacij.

⁷ V tem delu je bila osnovni vir knjiga DIELS 1983, ki predstavlja prevod znamenitega dela DIELS, KRANZ 1974 in ki bo pri navajanju fragmentov označena s kratico DK.

njihove uporabe pri sporazumevanju. V vseh civilizacijah, ki so obvladale pismenost, predstavlja odkritje pisave točko, ki jasno dokazuje, da obstaja zavest o tem, da se da fizikalno neskončna raznolikost glasov v govoru zvesti na omejeno število abstraktnih jezikovnih enot, ki imajo ustreznice v grafičnih znamenjih pisave. Drugo pričevanje o zavestnem znanju o jezikovnih pojavih nudijo različne oblike izobraževanja, v katerih se, da bi lahko obvladali uporabo jezika, nujno pojasnjujejo tudi prvine jezikovnega sistema. Konec koncev je treba predpostaviti, da tudi književna in jezikovna produkcija takrat, ko se začne v pojmovanju in v zavesti jezikovne skupnosti izločati kot samosvoja izrazna oblika javne komunikacije, spodbuja spreminjanje intuicije o jeziku v znanje o njem, ki se ga lahko prenaša iz roda v rod.

V trenutku, ko se pojavijo med Grki prvi predsokratski filozofi, torej na prehodu iz 7. v 6. stoletje pr. n. š., je bilo zanje to začetno obdobje »osvajanja« zavestnega znanja o jeziku že končano: ne samo, da so imeli Grki najmanj stoletje na voljo alfabetsko pisavo, izvrstno prilagojeno njihovem fonološkemu sistemu, ampak so s Homerjem in homerskimi epi ter prvimi lirskimi pesniki tudi dosegli enega od vrhuncev svojega književnega izražanja; gotovo so imeli – najbrž bolj v maloazijskih mestih in na otokih ter nekaj manj v celinski Grčiji – določene oblike bolj ali manj osnovnega izobraževanja: Sappina dekliška šola na Lesbu v 6. st. pr. n. š. opozarja na to, da je bila lahko osnovna raven izobraževanja tu in tam močno presežena in da je po drugi strani to izobraževanje včasih zajemalo celo več družbenih skupin, kakor bi pričakovali.

Glede na to razpolagajo predsokratiki že v najzgodnejšem obdobju svojega delovanja z določenim zavestnim znanjem o modalitetah jezikovne rabe in o sporočevalnih možnostih, ki jih nudi takšna raba, a prav gotovo imajo tudi določeno predstavo (najsij je bila tudi še v veliki meri intuitivna) o jezikovnem sistemu. Zato ni nepričakovano, da naletimo že v najstarejših fragmentih na veliko slogovnih figur in besednih iger, od katerih nekatere jasno pričajo ne le o tem, da so poznali možen učinek jezikovnega sporočila pri prejemnikih, ampak tudi o tem, da so opazili značilnosti jezikovnega sistema. Med starejšimi predsokratiki je besedne igre, predvsem takšne, ki temeljijo na antinomijah, verjetno največ uporabljal Heraklit; ko npr. pravi (*DK 22, B 62*)⁸:

Neumrljivi umrljivi, umrljivi neumrljivi: zakaj življenje teh je smrt onih, smrt onih je življenje teh.

ne glede na filozofsko interpretacijo tega fragmenta (in mnogo podobnih drugih) ni težko opaziti, da gre za virtuosno jezikovno oblikovanje misli, ki predpostavlja zavest o semantični strukturiranosti in potencialu jezikov-

⁸ Večina prevodov je iz Sovretovih *Predsokratikov* (Ljubljana, 1988², Slovenska matica).

ne zgradbe. Taka zavest, ki zajema tudi ravnino jezikovnega izraza in naglasna nasprotja, značilna za grški jezik, je še očitnejša v znamenitem fragmentu: (DK 22, B 48):

Lokovo ime je torej življenje, njegovo dejanje pa je smrt.

z neprevedljivo besedno igro, ki temelji na razlikovanju med βλός 'lok' in βίος 'življenje'

Taka vrsta uporabe jezika, zasnovane na razumevanju lastnosti jezikovnega sistema, se potrjuje v večji ali manjši meri takorekoč pri vseh pred-sokratskih filozofih⁹, njena pogosto antinomična narava pa je gotovo povezana z značilnostmi zgodnjega grškega razmišljanja o svetu, v osnovi razpetega med poloma bivajočega in nebivajočega.

Druga nedvomna posebnost jezikovnega izraza v tem obdobju je metaforičnost¹⁰. To so – zlasti, ko gre za starejše predsokratike – jasno opazali tudi kasnejši komentatorji in so se jo trudili pojasniti. Tako npr. Klement iz Aleksandrije, ko govori o Orfeju, pravi (DK 1, B 22):

Mar ne govori tudi Epigenes v delu O Orfejevem pesništvu, ko razlaga posebnosti pri Orfeju, da se plugi označujejo kot 'čolnički z zavitiimi kolesi', brazde so 'osnutki na statvah', seme je alegorično 'nit', in da dež označujejo 'Zeusove solze'?

Seveda ni nujno, da bi bila uporaba metafor dokaz za zavestno znanje o jeziku in njegovem sistemu, saj je metaforično izražanje – tako se zdi vsaj glede na najstarejše ohranjene pismene spomenike – že od vsega začetka virtualna značilnost človeške jezikovne dejavnosti; in vendar nas močna navzočnost metafor v govoru predsokratikov opozarja na še en bistven pojav v zvezi z jezikom teh najzgodnejših grških mislecev. Kakor namreč neposredno kaže Orfej, pesnik in filozof, so prvi predsokratiki oblikovali svoj izraz v okviru literarnega diskurza in s pomočjo sredstev, ki so značilna zanj, saj druge modalitete javnega izražanja, primernejše za filozofijo, še niso obstajale¹¹.

Zgodnji grški filozofi so morali torej obenem razmišljati o svetu, preiskovati, četudi samo za lastne potrebe, odnose med svetom in jezikom in možnost sporočanja z jezikom, ter postopoma ustvarjati pravila za uporabo jezika v govoru, ki bi omogočila, da se filozofske (to je pomenilo: znanstvene in racionalno dosežene) vsebine najustrezneje izrazijo. Ta pretvorba literarnega diskurza v diskurz znanosti – kakršen se bo v svoji za zahod-

⁹ Kot potrditev za to tezo bomo navedli samo še en primer iz Zenonovega dela (DKB 4): *Kar se giblje, se ne giblje ne v prostoru, kjer je, ne v prostoru, kjer ni.*

¹⁰ Značaj te metaforičnosti se s časom spreminja, saj postaja filozofski diskurz čedalje bolj izraz znanstvenega in strogo racionalnega mišljenja: spremljati to preobrazbo metafor na izrazni tudi na vsebinski ravnini bi zahtevalo posebno delo.

¹¹ Prav gotovo ni treba opozarjati na dejstvo, da so filozofi narave svoj izraz najpogosteje oblikovali kot ep ali epsko pesem.

no tradicijo skorajda dokončni obliki pojavil pri Aristotelu – je rezultat ogromnega in v pravem pomenu besede jezikovnega truda, ki so ga vložili predsokratiki; ta trud je moral, kakor bomo videli, spremljati tudi jezikoslovni napor, torej neka vrsta teoretičnih elaboracij zapletenih odnosov med svetom, mišljenjem in jezikom ter jezikom in njegovo uporabo¹².

Obstoj zavestnega znanja o različnih vidikih jezikovne dejavnosti potrjujejo v veliki meri fragmenti predsokratikov na drugi ravni analize, na ravni, ki bi jo lahko imeli za *raven izrecnih opažanj o jezikovnem fenomenu*. Gre torej za nekatera (in najpogosteje posamezna) stališča starodavnih grških filozofov, ki se neposredno nanašajo na nekatere vidike človeške jezikovne dejavnosti, vendar niso vsebinske prvine kakšne zaokrožene in koherentne teorije ali filozofije jezika. Kadar govorimo o vsebinski izoliranosti teh stališč, je to seveda treba razumeti povsem pogojno: kajti po eni strani je vedno možno, da je naredila fragmentarna ohranjenost besedil predsokratikov iz današnje perspektive vtis izoliranosti, a da bi bile te izjave v resnici iztrgane iz teoretskega pristopa, čigar celota se nam je za vedno izgubila; po drugi strani ta stališča skoraj vedno jasno izhajajo iz filozofskih izhodišč posameznih mislecev in tvorijo z njimi celoto, ta pa v osnovi ni jezikoslovne narave.

Če korpus predsokratskih fragmentov opazujemo na tej ravni, se najprej začudimo obsegu njihovih interesov za pojav jezika, ki seže od problemov sporočanjaške prakse vse do vprašanja nastanka jezika in govora.

Spričo tega, da delujejo predsokratiki v času, ko se je v grškem svetu na novo oblikoval prostor javne komunikacije, se nanaša velik del njihovih opažanj na teorijo in prakso te oblike medčloveškega sporazumevanja in tako predstavlja jedrne prvine tistega področja, na katerem se bo ob koncu obdobja, o katerem razpravljamo, vzpostavila retorika kot teoretična in praktična podlaga političnega diskurza. Veliko takih praktičnih napotkov za uspešno sporazumevanje najdemo že v izrekih sedmih modrih (*DK 10, 3*), npr. v izrekih, ki se pripisujejo Kleobulu iz Linda (*Treba je biti željan poslušanja in ne blebetav. Sadržavljanom dajati najboljše nasvete.*), Solonu (*Pečati besede z molkom, molk s pravim časom., Ne laži, govori resnico., Česar nisi videl, ne pravi.*), Hilonu iz Špate (*Pri pijači ne govori veliko, da se ne zagovoriš., Glej, da ti jezik ne bo prehiteval razuma.*) ali Biantu iz Priene (*Bodi pazljiv poslušalec., Govori ob času.*).¹³

¹² O Aristotelovi vlogi pri vzpostavljanju znanstvenega izražanja cf. GIARD 1983, LARKIN 1971 ali ŠKILJAN (v tisku). Prispevek predsokratikov v tem procesu bi bilo treba preučiti posebej, toda gotovo je bil – kakor nas opozarjajo zgodovine filozofije, npr. WINDELBAND 1990, 69-105 – deloma sestavljen iz ustvarjanja znanstvene terminologije, čeprav se ni v tem nikoli izčrpal.

¹³ V nekaterih izmed teh izrekov ni težko prepoznati najzgodnejših formulacij pragmatičnih načel in predpogojev uspešnega sporazumevanja!

Kako so se ti napotki v poznejših obdobjih preoblikovali v začetke teorije učinkovite uporabe jezika v medsebojnem sporazumevanju, lahko razberemo iz Jamblihovega pričevanja o nauku pitagorejcev (DK 58, D 5):¹⁴

Kajti tudi v medčloveških odnosih obstaja primerno in neprimerno, ločita pa se ta dva načina glede na možnost obstajanja razlike v starosti, ugledu, rodbinski zvezi in dobrotelnosti ali če obstaja kaj drugega, po čemer bi se ljudje razlikovali drugi od drugih. Kajti obstaja določena vrsta obnašanja, ki očitno ni neprimerna v odnosu mladeniča do mladeniča, a je neprimerna v odnosu do starejšega / ... / Kajti pred človekom, ki si je prislужil ugled po moralni vrlosti, ni lepo in se ne spodobi govoriti preveč sproščeno / ... / Podobno se je govorilo tudi za obnašanje do staršev kakor tudi do dobrotnikov; vedenje pa da je ob vsaki priložnosti nekako pisano in raznovrstno; kajti tudi med tistimi, ki se jezijo, to eni počno ob pravem času, drugi pa ob napačnem času / ... /

Pripombo o tem, da je nujno znati izbrati pravi čas za govorjenje, slutimo tudi v Demokritovem fragmentu (DK 68, B 226):

Znamenje svobodnega mišljenja je odkrita beseda, tvegano je le določiti ji pravi čas.

Kljub temu je treba reči, da izraža prav Demokrit dvom o možnosti delovanja besede glede na »prava«, neverbalna dejanja in da prvi formuliira pozneje tolikokrat ponovljeno misel o prehodu »od besed k dejanjem« (DK 68, B 55):

Posnemati je treba velika dela, ne besede!

V najbolj jedrnatih oblikah se ta Demokritov izrek glasi (DK 68, B 145):

*Po Demokritu je beseda senca dejanja.*¹⁵

Konec koncev ta filozof jasno omejuje tudi družbeni dosežek retorične večine, ko iz nje izključuje celo veliko družbeno skupino – ženske (DK 68, B 110):

Žena naj se ne vadi v govorjenju: to bi bila huda reč.

O posameznih poznejših predsokratikih, predvsem sofistih, so se ohranila tudi pričevanja, da so se ali teoretično ukvarjali z retoriko (npr. Trazimah¹⁶) ali pa da so bili zelo spretni govorniki, katerih govori so bili pozneje slogovni vzor poznejšim rodovom (npr. Kritias¹⁷). V času delovanja sofistov so se seveda že razlikovale lastnosti posameznih izjav v javnem sporazumevanju, tako da pravi npr. Dionizij Halikarnaški prav v zvezi s Trazimahom (DK 85, A 3):

Poleg tega odkrivam pri Liziji vsega spoštovanja vredno vrlino, v kateri je

¹⁴ Ker je odlomek dolg, je iz njega navedenih samo nekaj najznačilnejših stavkov; izpuščeni deli so označeni s tremi pikami. (cf. DIELS 1983, 424-426).

¹⁵ Cf. in DK 68, B 82 ali DK 68, B 53a.

¹⁶ DK 85, A 1.

¹⁷ Cf. DK 87, A 1 ali A 20.

bil po Teofrastovi sodbi najboljši Trazimah, jaz pa menim, da je Lizias /.../ Katera je vrlina, ki o njej govorim? Način govorjenja, ki izraža misli jedrnato in zaokroženo, značilen in nujen za sodne govore in za vsako resnično razpravo.

Toda filozofe narave, torej starejše predsokratike, je bolj zanimalo – kot smo že poudarili – vzpostavljanje filozofskega diskurza in njegovih specifičnosti, tako da najzgodnejše sledi tovrstnega interesa na ravni opažanj o jezikovni dejavnosti gotovo odkrijemo že pri Talesu v njegovih verzih, kjer se jedrnatost in enoznačnost filozofskega izražanja zoperstavlja obširnosti in nesmiselnosti običajne uporabe jezika. (DK 11, A 1/35/):

*Nič ne kaže obilo besed na pametno misel
eno poišči modrost,
eno, a skrbno izberi;
s tem blebetačem zavezal boš jezik gostobesedni.*

Malce drugačno zasnovo filozofskega diskurza predstavlja Heraklit, ko si prizadeva vsebino izražanja uskladiti z naravo (DK 22, B 112¹⁸):

Izprevidnost je najpopolnejša vrlina; in modrost je, da človek resnico govori ter po naravi dela, s tem da jo posluša.

Opazanjem, ki se nanašajo na sporočanje in retorično dimenzijo jezikovne dejavnosti, bi lahko dodali tudi odlomek iz Dvojnih razprav (DK 98, 8), anonimnega spisa sofističnega značaja, kjer se omenjajo tudi mnemotehnična, jezikoslovno zasnovana sredstva, ki jih potrebuje tisti, ki si mora zapomniti posamezna imena in besede. Odlomek je zanimiv že zaradi tega, ker kaže na elementarne načine analize ravnine izraza in ravnine vsebine jezikovnih znamenj.

Ime Hrizipos (Zlatokonj) si je treba zapomniti tako, da ga preneseš na zlato in konja. drugi (primeri): Pirilampos (Ognjesij) tako, da ga preneseš na ogenj in sij /.../ hrabrost (si je treba zapomniti tako, da se spomniš na) Aresa in Ahila, kovaško spretnost (s spominjanjem) na Hefajsta, bojazljivost (s spominjanjem) na Epeja /.../

Drugo območje opomb o jezikovni dejavnosti tvorijo fragmenti, ki se ukvarjajo s fizikalnim vidikom govora, zlasti z njegovo akustično platjo. Problem percepcije in zaznavanja je bil za zgodnje filozofe narave še posebej zanimiv. V Teofrastovi interpretaciji je videti Empedoklova razlaga čutila sluha takole (DK 31, A 86):

Slušno zaznavanje nastane z delovanjem notranjih glasov: kajti ko se z glasom premakne zrak, odmeva notri (v ušesu). Kajti uho je takorekoč zvon, ki enako (?) odmeva, in imenuje ga mesena veja; ko se zrak giblje, udarja ob trde dele in proizvaja odmev.

¹⁸ MARKOVIĆ 1983, 32 opaza v tem fragmentu, verjetno upravičeno, stoiški navdih, zato ga ima za popolnoma nepristnega.

Aetij to izraža še jasneje (DK 31, A 93):

Empedokles pravi, da nastaja sluh z udarcem zraka v opno, ki je pritrjena znotraj v ušesu, da niha in sprejema udarce podobno kot zvon.

Fizikalno razlago slušnega zaznavanja daje v skladu s svojim atomističnim naukom tudi Demokrit (DK 68, A 126a):

Kakor ustvarja podobo predmeta vid, ki nanj usmerja pogled po porazdelitvi, kakor pravijo matematiki /.../ tako nekako je tudi s sluhom, le da je, kakor pravi Demokrit, prejemnik besed in da jih pričakuje kakor posoda. Zvok se namreč spušča noter in teče noter /.../

Ali (DK 68, A 128):

Demokrit pravi, da razpada tudi zrak v telesa enake oblike in se razpršuje skupaj z delci glasu.

Pitagorejci, ki so temeljito preučevali značilnosti in odnose glasbenih tonov, so – po navedku iz Aristotelove Metafizike¹⁹ – ločili enostavne soglasnike od sestavljenih, kar jim je omogočalo primerjati akorde (kvarto, kvinto in oktavo) z dvojnimi soglasniki (DK 58, B 27):

Vendar pa tudi trdijo, da so Ζ (zeta), Ξ (ksi) in Ψ (psi) sozvočja, in ker so sozvočja tri, so tudi trije dvojni konzonanti.²⁰

Če se je preučevanje akustičnih lastnosti zvoka v začetku 5. st. pr. n. š. še nanašalo, kot se zdi, na slušno zaznavanje nasploh in ni bilo neposredno povezano z artikuliranimi glasovi kot udejanjanjem jezikovnih enot, so Grki stoletje pozneje, kakor vemo po znamenitih odlomkih iz Platonovega Kratila,²¹ dobro poznali artikulacijske in akustične lastnosti v funkciji vzpostavljanja fonološkega sistema. To znanje je moralo temeljiti na neki vrsti spoznanja o razločevalni vrednosti jezikovnih prvin: če bila je že omenjena Heraklitova besedna igra zasnovana na razlikovanju med βρός in βλος morda že prej sintagmatsko motivirana uporaba jezikovne opozicije v govoru, priča odlomek iz *Dvojnih razprav* (to delo sicer izvira verjetno s prehoda iz 5. v 4. stoletje pr. n. š., vendar povzema starejše predsokratske vsebine in izreke²²) čisto jasno o tem, da so Grki v drugi polovici 5. st. pr. n. š. poznali tudi razločevalno funkcijo suprasegmentalnih značilnosti (DK 90, 5):

Jaz pa menim, da se stvari ne spreminjajo, če se stvar doda, temveč (da se spreminjajo), če se spremeni sozvočje, na primer »Glaúkōs« in »glaukōs«, »Ksánthos« in »ksanthōs«, »Ksúthos« in »ksuthōs«. Ene od teh se razlikujejo, ker so spremenile sozvočje, druge, ker se izgovarjajo dolgo ali kraj-

¹⁹ *Metaphys.* N 6 1093 a 20. Prev. Valentin Kalan.

²⁰ Primerjava med akordi in sestavljenimi soglasniki bi lahko bila motivirana tudi samo z njihovim številom in ne tudi z njihovo fizikalno (akustično) podobnostjo; in vendar Aristotel v nadaljevanju besedila pobija to stališče, kakor da bi bilo argumentirano fizikalno.

²¹ Cf. *Cratyl.* 426 C sqq.

²² Cf. *LEXIKON* 1970, s.v. *Dissoi logoi*.

še, »Týros« in »tyrós«, »sákos« in »sakós«, spet tretje so spremenile črke: »kártos« in »kratós«, »ónos« in »nóos«.²³

Prav temu fonološkemu območju lahko, vsaj z vidika sodobnega jezikoslovja, dodamo tudi opažanja o črkah in njihovem razmerju do fonemov in glasov: iz Platonovih in Aristotelovih del vemo, koliko so črke (in njihov v grški rabi strogo alfabetni značaj, ki je omogočal uporabljati skoraj fonološki pravopis) prispevale k pojmovanju abstraktnosti najmanjših jezikovnih enot (στοιχεῖα).²⁴ Med maloštevilnimi predsokratskimi fragmenti, v katerih se črke povezujejo z jezikom, izstopa tisti, po katerem je morda Epiharmos uvedel znamenja za Θ in X, kar bi pomenilo, da je razlikoval pridihnjene od nepridihnenih nezvenečih zapornikov /t/ in /k/ (DK 23, A 6b):

*Po Aristotelu je bilo sprva 18 (sc. črk) /../ a bolj se nagiba k mnenju, da je Θ in X dodal Epiharmos, ne Palamedes.*²⁵

Opažanj o drugih ravninah, na katerih se na izrazni ravnini pojavljajo različne enote v predsokratski dobi, je zelo malo, vendar to ni nenavadno, saj se je od vseh filoloških disciplin, kakor je znano, pri Grkih najpozneje pojavila prav slovnica. In vendar obstaja pozno – in zaradi tega ne prav prepričljivo – pričevanje iz bizantinske dobe v sholijah k Veščini slovnice Dionizija Traškega, po katerem je bil predsokratik Teagenes (iz 6. st. pr. n. š.) začetnik pravega slovničnega opisa grškega jezika²⁶. Veliko prepričljiveje zveni podatek iz leksikona *Suda* (na žalost je prenesen v negotovi predaji), da je bil sofist Trazimah prvi pozoren na skladenjsko zvezo stavka (DK 85, A 1):

Trazimah Halkedonec, sofist iz Halkedona v Bitiniji /ki je prvi opozoril na stavčno zvezo in na dele stavka in uvedel današnji slog govorniške umetnosti .../

Nasproti temu je zanimanje za raven vsebine jezikovnih znamenj in njen odnos do označenih zunajjezikovnih pojavov ena od najstarodavnejših »jezikovnih« tem v grški filozofiji, še zlasti kadar gre za različne tipe etimološkega raziskovanja in sklepanja. Kajti cela vrsta filozofov je bila prepričana, da je trenutna oblika besede rezultat sprememb, ki so se odvijale v teku časa: iskanje izvirne, prvotne besedne oblike in vsebine, njenega etimona, je bilo v funkciji preučevanja njene ustreznosti zaznamovanemu

²³ Γλαῦκος »Glavkos«, γλαυκός »bleščoč«, Ξάνθος »Xsantos«, ξανθός »plav«, Ξουθός »Xsuthos«, ξουθός »uren«, Τύρος »Tiros«, τυρός »sir«, σάκος »vreča«, σακός »ograja«, κάρτος »moč«, κρατός »glave«, όνος »osel«, νόος »um«.

²⁴ Cf. ŠKILJAN 1990, 218 sq.

²⁵ O črkah je govora tudi v Aristotelovi interpretaciji filozofije atomistov (*Metaphys.* A 4. 985 b 4 = DK 65, A 6), kjer se na njihovem zgledu prikazuje, da razlagata Levkip in Demokrit razlike po obliki, razporeditvi in položaju; toda v tem besedilu je zgled sam morda Aristotelov, in ni prevzet iz izvirnih spisov.

²⁶ DK 8, 1a.

pojavo ne glede na to, ali so izhajali iz konvencionalističnih ali fizeističnih stališč.²⁷

V Platonovem Kratilu, v katerem udeleženci razprave o jeziku izpeljujejo svoje argumente iz etimoloških dokazov, se ena izmed etimologij pripisuje že Orfeju ali vsaj njegovim privržencem (DK I, B 3²⁸):

Neki ljudje celo trdijo, da je telo (σῶμα) duši grob (σῆμα), ker je v sedanjem svojem življenju takorekoč pokopana. In ker duša vse, kar ima oznaniti, oznani po telesu, je vzdevek σῆμα za telo tudi iz tega razloga primeren. Predvsem pa so uvedli, se mi zdi, to ime Orfejevi učenci, misleč, da dela duša pokoro, za kar jo pač dela, telesno ogrado pa ima, da je varno spravljena, podobno kakor v ječi. Telo da je potemtakem, kakor ime samo pravi, duši toliko časa zapor / ... /

V filozofski razpravi o tem, ali izvira duša iz toplega ali hladnega prapočela, ki se je odvijala med Hiponom in Heraklitom, je bila etimologija besede, kot se zdi, za oba zelo pomemben dokaz za pravilnost lastnega stališča (DK 38, A 10):

Hipon in Heraklit postavljata eno od dveh nasprotij, eden od njiju toploto, češ da je počelo ogenj; drugi hlad, ker postavlja za počelo vodo. Vsak izmed njiju, kot pravi, si prizadeva najti etimologijo za besedo ψυχή (duša) glede na svojo predstavo, tako da pravi eden, da se za živa bitja reče, da živijo, od vrenja (ζέειν), kar pride od toplote; drugi pravi, da se ψυχή imenuje po hladu (ψυχρόν), po čemer ima obstoj.

Čeprav se v poznejših obdobjih etimološke raziskave nadaljujejo, se težišče prenaša v smer problemov, bližjim današnjemu pojmovanju semantike in leksikologije. Tako je npr., kakor se navaja v Platonovem dialogu Protagoras,²⁹ Prodikos vztrajal pri pomensko natančni rabi besed in razlikovanju navideznih soznačnic, medtem ko je po Poluksu Kritias skoval veliko novih besed. Dve takšni se navajata v DK 88, B 71:

Kritias je govoril 'odsoditi' za 'odpustiti kazen' ali 'zavriniti razsodbo', to bi mi imenovali 'oprostiti z glasovanjem'. Taisti je tudi govoril 'razsojati' namesto 'soditi celo leto'.

Končno sta se na tej ravni opažanj o jezikovnem fenomenu med pred-sokratskimi fragmenti ohranjeni dve teoriji o nastanku govora. Eno izmed njiju je, ko je pod Protagorovim imenom povzegal mit o nastanku človeka, omenil Platon.³⁰

Kmalu je s svojo umetnostjo razčlenil tudi zvoke glasu v posamezne bese-

²⁷ O predsokratskih razsežnostih razprave, ki se bo pozneje preobrazila v znamenito razpravo o značaju jezika φύσει ali νόμῳ, bomo govorili malo pozneje.

²⁸ *Cratyl.* 400 B-C.

²⁹ *Protag.* 337 A-C, 340 A-B = DK 84, A 13-14.

³⁰ *Protag.* 322 A = DK 80, C 1.

de, poleg tega pa si je iznašel domovanje, obleko, obutev in odejo ter sredstva za prehrano iz zemlje.

Medtem ko je pri Protagori jezik samo eno izmed odkritij, ki tvorijo civilizacijski kontekst človeškega življenja, je bila Demokritova teorija glotonije v obliki, v kakršni jo prinaša Diodor, veliko obsežnejša (DK 68, B 5,1):

Glas jim je bil tedaj še nerazločen in zmešan, zato so začeli počasi besede razčlenjevati in po dogovoru postavljati označitve za posamezne predmete ter si tako omogočili sporazumevanje o vseh rečeh. Ker pa so taka združevanja nastajala po vsej zemlji, pripravni za prebivanje, in niso govorili vsi enega jezika – saj so posamezne trupe kar po naravi uravnavale vsaka svoj govor –, je prišlo do raznih posebnosti v narečjih in ti prvi tropi so postali dedje vsem narodom.

Predsokratiki so torej zares spoznali številne vidike jezikovnega fenomena, toda na tej ravni predstavljajo njihove ugotovitve samo *membra disiecta*, ki bi jih bilo izredno težko zbrati v zaokroženo teorijo. Toda glede na to, da so si grški misleci te zgodnje dobe, zlasti tisti iz rodu kozmologov in filozofov narave, nedvomno prizadevali spoznati celoto sveta in vzpostaviti odnos med makrokozmosom in človeškim posamičnim mikrokozmosom, ter glede na to, da so vedeli, da se tega odnosa ne da vzpostaviti drugje kakor v mišljenju in jeziku, je treba predpostaviti, da morajo biti v korpusu njihovih fragmentov ohranjene tudi sledi celovitejših pogledov na jezik.

Tako se bližamo tretji ravni preučevanja predsokratskih stališč, na kateri bomo skušali dognati in izločiti prav tiste fragmente, ki vsebujejo (č tudi v možni interpretaciji *ex post*) koherentnejše teorije jezika. Ker se vse do Platona in Aristotela v grški filozofiji jezik zares ne pojavlja kot eksplisitni (in še manj kot osrednji) objekt preučevanja, predstavljajo take teorije samo elemente večjih filozofskih sistemov in ne smemo pričakovati, da bodo ekstenzivno razlagale celoto jezikovnega fenomena. Zaradi njihovega tako omejenega in v glavnem parcialnega značaja bomo to raven preučevanja imenovali *raven jedrnih jezikoslovnih teorij*, tako da bomo predpostavljali, da so bile vsaka po svoje in v različni meri nukleusi, ki so omogočili ustvarjanje kasnejših obsežnejših teorij jezika, govora in jezikovne dejavnosti, kakršni sta bili peripatetična in stoiška teorija.

Tovrstne fragmente – a ti so v svoji neposredni obrnjenosti v jezikovni pojav za sodobno jezikoslovje gotovo najzanimivejši – je, kot se mi zdi, najprimerneje obravnavati v njihovi diahroniji, kolikor nam jo naše vedenje o življenju posameznih predsokratikov dovoljuje vzpostaviti. Ker so se namreč starodavne grške filozofske zgradbe vzpostavljale v nenehnem dialogu (ki se je odvijal skozi stoletja) in se pri tem tako navezovale druga na drugo in svoja stališča postavljale druga proti drugi, se tudi te jedrne teorije jezika gradijo v določeni kontinuiteti.

V dobi najstarejših mislecev, v času, ko se filozofski diskurz šele vzpostavlja, je bil osnovni problem, ki se je vsiljeval predsokratikom, problem možnosti spoznavanja stvarnosti in sporočanja tega spoznanja, kar se v skrajni konsekvenci zvaja na problem razmerja med znakovnim, jezikovnim univerzumom in zunajznakovno stvarnostjo, zaznamovano z jezikovnimi znamenji. O teh vprašanih govori (še v verzih, torej v pesniškem izrazu) Ksenofan, ko očitno meni, da popolno spoznanje resničnosti ni možno in da je dvomljiva celo možnost izrekanja stvarnosti. (DK 21, B 34):

*Ni ga bilo še moža, pa tudi nikoli ne bo ga,
pravo da videl bi kdaj o bogovih in vsem, kar biva
kajti četudi pogodil slučajno bi čisto resnico
vendar ne vedel bi sam: saj vse je gola domneva.*

Potem ko je Ksenofan ugotovil, da popolnoma resnično znanje ne obstaja, s pogojnostjo drugega stavka (*Kajti četudi pogodil/ .../*), kot se mi zdi, pravzaprav kaže, da med jezikom in stvarnostjo ni adekvatnosti, ki bi omogočila resnično sporočanje že tako nepopolnih spoznanj.

Najsi je Ksenofanov fragment še tako odprt za različne interpretacije, je preprost, če ga primerjamo z znamenitim Heraklitovim odlomkom (DK 22, B 1), ki je stal morda na začetku njegovega filozofskega spisa, v katerem se razlaga λόγος:

*Za ta Logos, dasi je veččen, ljudje nimajo razumevanja, ne preden o njem
slišijo ne ko so slišali: zakaj čeprav se po njem vse dogaja, so enaki neizku-
šenim, kadar se poskušajo ob takih besedah in delih, kakršna oznanjam
jaz, ko sleherno reč po njeni naravi razčlenjujem in pojasnjujem, kako je z
njo. Drugi ljudje pa si prav tako niso v svesti tega, kar v bedčem stanju
počno, kakor se ne zavedajo tistega, kar delajo v spanju.*

Tudi če se ne oziramo preveč na filološka vprašanja (ki pa so lahko zelo bistvena tudi za jezikoslovno interpretacijo) kot tista, ali *πειράω* tukaj pomeni »izkušati« ali »pridobivati si izkušnje«, ali so *ἔπεα* »mots« ali »parole«³¹ v saussurejevskem smislu tega pojma, je očitno, da se postavlja problem, kaj je za Heraklita λόγος in v kakšnem odnosu je do jezika in univerzuma.

Za razliko od starejših, včasih zelo raznolikih filozofskih razlag pojma λόγος pri Heraklitu³² se sodobni interpretatorji v glavnem strinjajo o tem, da ta pojem zaznamuje zakon in temeljni princip ustroja sveta. Tako pravi Coseriu, da je λόγος hkrati zakon sveta in *ratio* samega Heraklitovega nauka, ki se – iz zornega kota grškega filozofa, ker je njegov nauk resničen – nujno ujemata³³. Takšen λόγος se da, kakor meni Coseriu, pojmovati bo-

³¹ Za tako analizo cf. COSERIU 1975, 21-25.

³² Delni vzorec teh interpretacij je v COSERIU 1975, 22 *sqq.*, in v Voilquinovi opombi ob prevodu (PENSEURS 1964, n. 48, p. 233); sam Voilquin prevaja λόγος kot »mot«.

³³ Cf. COSERIU 1975, 23.

disi, preden poslušamo govor o njem, bodisi potem: prav zato je pravzaprav skupno načelo stvarnega sveta (ἔργα) in izjave o njem (ἔπεα), torej sinteza, v kateri se združujeta svet in jezik³⁴.

Po Markoviću, ki prevaja cel odlomek malo drugače,³⁵ je λόγος načelo enotnosti dveh nasprotij, ki se nenehoma potrjuje v praksi.³⁶ Ko Marković poudarja tisto, čemur pravi 'Heraklitov pragmatizem', zatrjuje, sklicujoč se na že navedeni fragment o loku, *čigar ime je življenje in dejanje smrt*, da se beseda v Heraklitovem pristopu deli na ime in na delovanje ali funkcijo,³⁷ tako da ime samo vzdržuje polovico biti sveta in logosa.³⁸ Tudi Ksenija Maricki Gađanski, potem ko je skrbno filološko analizirala besedilo in večinoma sprejela Coseriujevo in Markovićevo argumentacijo, opozarja, da termin λόγος v grški filozofiji nikoli ne izgubi etimološke zveze z glagolom λέγειν, tako da moramo pri Heraklitu razumeti kot *resnico, ki je izražena*.³⁹

Katero koli interpretacijo sprejmemo in ne glede na zelo različne filozofske implikacije, ki jih ima lahko vsaka od njih, se Heraklitov fragment v jezikoslovni optiki izkaže kot jedrna teorija jezika, po kateri izraz vsebuje bit sveta, λόγος, v njem pa se besede združujejo z zaznamovanimi stvarnimi fenomeni, toda to dejstvo še vedno ne jamči možnosti za sporočanje logosa, ker ga ljudje, čeprav se z njim neprestano srečujejo tako v besedah kot v stvareh, večinoma niso sposobni razumeti.

Čeprav Marković meni, da bi »Heraklit /.../ lahko bil duhovni oče dialoga Kratilos« in da so prav Kratilova stališča odmevi mišljenja efeškega filozofa⁴⁰, se mi zdi, da ima prav Coseriu, ko pravi, da se vprašanje pravilnosti (ὀρθότης) imen v platonskem smislu za Heraklita še ne postavlja kot problem, ker se besede v logosu nujno ujemajo s tistim, kar zaznamujejo, saj drugače sploh niso besede⁴¹. Heraklit je bil tako seveda pristaš po naravi danega razmerja med besedo in stvarjo, torej stališča φύσει, a še preden se je v filozofiji sploh pojavilo nasprotje φύσει/θέσει ali νόμῳ.

Kakor smo videli, je pri Heraklitu razmerje med svetom, jezikom, spoznanjem in možnostjo njegovega sporočanja zelo zapleteno, toda pri njegovem sodobniku Parmenidu⁴² je še kompleksnejše, čeprav je njegova jedrna jezikoslovna teorija bolj eksplicitno razložena in na prvi pogled jasnejša. Kajti v spevu *O naravi* nedoločena boginja pesnika opozarja, da

³⁴ COSERIU 1975, 27.

³⁵ MARKOVIĆ 1983, 39.

³⁶ MARKOVIĆ 1983, 209 i 42 *sqq.*

³⁷ MARKOVIĆ 1983, 43 i 96.

³⁸ MARKOVIĆ 1983, 96-97.

³⁹ Cf. MARICKI GAĐANSKI 1975, 22 *sqq.* in tam navedeno literaturo.

⁴⁰ MARKOVIĆ 1983, 97.

⁴¹ Cf. COSERIU 1975, 29.

⁴² Oba sta doživela vrhunec na prehodu iz 6. v 5. st. pr.n.š.

obstajata dve poti spoznanja, pot resnice in pot privida, od katerih je vsaka označena s posebnimi znamenji.⁴³ Pot resnice pelje k bivajočemu, medtem ko na drugi poti lažnega spoznanja pride tudi do nebivajočega, toda boginja izrecno pravi (DK 28, B 2, 5-8):

*/.../ druga, da bivanja ni, da nujno le-to je ne-bitje
ta pot – rečem ti koj – povsem je temačna in kriva,
kajti kar ni, se spoznati ne da ne z besedo izreči.*

Podobne trditve so tudi v drugih fragmentih, v DK 28, B 3, ki verjetno predstavlja nadaljevanje prejšnjega:

saj je misliti isto, kar biti.

Nato v DK 28, B 6, 1:

*Misli in reci, da biva, kar je.*⁴⁴

In končno v DK 28, B 8, 8-10:

*Pa ne morda iz ne-bitja?
To ti še v mislih izreči ne dam! Nedoumno, neizrečeno
to, da bivanja ni!*

Na osnovi teh fragmentov bi se dalo sklepati, da je Parmenidovo stališče nekoliko podobno Heraklitovemu, ker se nebivajočega ne da ne misliti ne izreči, tako da bi morala biti vsaka izjava, ker se pač nanaša na bivajoče, resnična. Toda po drugi strani je pot privida, zasnovana na mnenjih smrtnikov, oropanih dokaza za resnico,⁴⁵ pot, ki se je sicer ne da misliti in je neizrekljiva (ἀνώουμον)⁴⁶, vendarle moč izraziti z besedami, ki so takrat le prazna imena. (DK 28, B 8, 38-39):

*Vse je zato zgolj prazno ime, kar človek je utrdil
v svojem jeziku, misleč, da dognal je čisto resnico /.../*

To se še jasneje pove v DK 28, B 19:

*Torej tako je na videz nastalo vse to in še zdaj je,
tudi bo raslo naprej, v prihodnost, dokler ne bo konca;
vsakemu njih pa ljudje določili ime so značilno.*

Lahko se torej izrečeta samo bivajoče in resnica, tako da ljudje pravzaprav sploh ne govorijo, temveč uporabljajo prazna imena, ali pa obstajata dva jezika: en jezik resnice, s katerim boginja nagovarja Parmenida in ki ga ta razume, in drugi, ki je samo neuspeh poskus ljudi, da bi s pomočjo imen dosegli resnico, a jim ta ostaja nedoumljiva: v podporo tej tezi Ksenija Maricki Gađanski opaža, da uporablja filozof izraza ὄνομα in ὀνομάζειν samo za človeški jezik, medtem ko je izraz ἔπος prihranjen za jezik boginje⁴⁷.

⁴³ Zanimivo jezikoslovno razpravo o znakih (σηματα) na teh dveh poteh prinaša MARICKI GAĐANSKI 1975, 26 in 29.

⁴⁴ Za ta dva fragmenta so možne različne interpretacije in možni prevodi, cf. MARICKI GAĐANSKI 1975, 27 sqq.

⁴⁵ Cf. DK 28, B 1, 30.

⁴⁶ Prim. DK 28, B 8, 17.

⁴⁷ MARICKI GAĐANSKI 1975, 30 sq.

Poudariti je treba, da ta dva jezika nista nujno različna na ravnini izraza (Parmenid nikjer ne govori o tem, da bi ga boginja nagovarjala s kakšnim *drugačnim* jezikom), temveč se lahko razlika udejanja v zvezi med znamenjem in zaznamovanim pojavom: smrtniki za svoj jezik vzpostavljajo to zvezo z izkušnjami in s pomočjo negotovega mnenja, toda njeno pravo merilo je v logosu, nadizkustvenem razmisleku o biti sveta, kakor je rečeno v *DK 28, B 7, 3-5*:

*/.../ naj te navada, izkušenj bogata, ne spravi na to pot
sukat oko brez pogleda, sluh, ki ničesar ne sliši, in
jezik, temveč dokaz, poln prepira, presodi mi v mislih.*

Če je torej takšna interpretacija točna ali vsaj možna,⁴⁸ potem izraža jezik resnice sámo bivajoče sveta in so njegova znamenja na način, podoben Heraklitovemu pojmovanju, φύσει sopostavljena zaznamovanim pojavom. Nasprotno je jezik ljudi, v katerem lahko – kakor opozarja Ksenija Maricki Gađanski⁴⁹ – hkrati obstajajo izražena (in celo mišljena) nasprotja, tako da navidez pelje celo k nebivajočemu, do določene mere lacanovskega značaja, ker predstavlja na neuspeh obsojen poskus artikulacije sveta, medtem ko njegovi govorniki verjamejo, da je resnična. Ker njegove besede, ki so sad človeškega poimenovanja, niso aдекватne zaznamovanim pojavom, bi lahko imeli to Parmenidovo vizijo človeškega jezika zares za predhodnico stališča νόμος, po katerem so jezikovna znamenja po dogovoru (a zaradi tega tudi napačno!) pripisana zunajjezikovnim pojavom.

Tudi med filozofi 5. st. pr. n. š. se jih je nekaj še vedno ukvarjalo s problemom možnosti prenašanja spoznanja s pomočjo jezika. Tako Empedokles, po navedku iz Seksta Empirika, postavlja naslednjo trditve: (*DK 31, B 2*):

*Nekateri drugi so trdili, da po Empedoklu merilo za resnico niso čutila,
temveč pravilno mišljenje in da je del pravilnega mišljenja božanski in del
človeški; izmed njiju da je božanski del nesporočljiv, človeški pa sporoč-
ljiv.*

Dokaz za to, da je za Empedokla človeški jezik nepopoln in da so njegova imena neadekvatna zaznamovani stvarnosti, najdemo v naslednjem fragmentu: (*DK 31, B 8*):⁵⁰

*Drugo sedaj ti povem: kar koli stvari je na zemlji,
rojstva nima nobena ne konca pogubnega v smrti,
temveč družitev samó in ločitev pomešanih delcev:
rojstvo je zgolj beseda, prikladna za rabo človeško.*

Čeprav je Empedoklov pristop navidez blizu Parmenidovemu, obstaja

⁴⁸ MARICKI GAĐANSKI 1975, *l.c.* prinaša z izdatnejšim filološkim in filozofskim dokaznim materialom podobne (a ne tudi identične) trditve.

⁴⁹ MARICKI GAĐANSKI 1975, 29.

⁵⁰ Cf. tudi MARICKI GAĐANSKI 1975, 33.

med njima bistvena razlika: kajti pri Empedoklu ni več dveh jezikov, resničnega in neresničnega, ampak samo eden – človeški, nepopoln in neprimeren za sporočanje resnice o spoznanem svetu.

Ne glede na to, da postavlja takšen sklep filozofa pred malodane neresljiv problem (sicer prav tako kakor Parmenidov in celo Heraklitov sklep), kako sporočiti resnično spoznanje, obenem pripelje do še ene posledice, ki je bistveno zaznamovala obdobje predsokratskega razmišljanja o jeziku: če je ostal samo jezik ljudi, čigar izjave ne vsebujejo nujno resnice in bivajočega, morajo filozofi preučiti njegove lastnosti, da bi ga naredili – kolikor je možno – za kar najučinkovitejše sredstvo za prenašanje svojih spoznanj in sporočanja.

Na polovici 5. stoletja se to preučevanje usmeri v dve različni smeri, od katerih bo ena pripeljala do raziskovanja zgradbe jezikovnega sistema, torej do slovnice, druga pa do preučevanja učinkovitosti jezika v medčloveškem sporazumevanju, to pomeni do retorike. Obe smeri se bosta začeli v zgodnji sofistiki, ki se bo tudi v območju jezika obrnila od makrokozmične problematike starejših rodov proti mikrokozmičnim vprašanjem človeškega vsakodnevnega življenja, tako da je ne bo več zanimalo razmerje med univerzumom, jezikom in mišljenjem, temveč uporaba jezikovne dejavnosti.

Zdi se, da je bil Protagoras prvi med sofisti, ki je, prav da bi raziskal možnosti jezika, opazoval določene odnose med njegovimi prvinami na različnih ravneh. Koliko so imela njegova opazanja podlage v sistematičnem opazovanju, je danes težko reči, a predpostaviti smemo, da so bila povezana v celoto z merilom funkcionalnosti jezikovnih enot v dialogu in sporočanju nasploh. Diogenes Laertski zanj navaja (DK 80, A 1):

Prvi je opisal tudi razliko med glagolskimi časi, pojasnil pomembnost pravega trenutka (καιρός), uvedel tekmovanja v razpravljanju in udeležence v razpravah naučil sofizmov /.../ Prvi je razdelil govor na štiri vrste: prošnja, vprašanje, odgovor in zapoved. Po nekaterih na sedem: pripovedovanje, vprašanje, odgovor, ukaz, poročilo, prošnja, vzklík.

Aristotel pa pravi (DK 80, A 27⁵¹):

Četrto je razločevati, kakor ločuje Protagoras, spol imen: moški, ženski in srednji.

A kar zadeva jezikoslovne teorije, zavzema posebno mesto med sofisti vendarle Gorgias iz Leontinov. Njegovo delo namreč vsebuje povsem specifično teorijo jezika, ki presega »jedrnost«⁵¹ pogledov na jezikovni fenomen, ki smo jih omenjali doslej. Njegova teorija, ohranjena v dveh, ne povsem identičnih verzijah pri Sekstu Empiriku in v Psevdoaristotelovem spisu O Melisu, Ksenofanu in Gorgiji, je na prvi pogled pravzaprav odreka-

⁵¹ *Rhet.* 3.5.1407b 6.

nje možnosti sporočanja. Pri Sekstu Empiriku je formulacija naslednja: (DK 82, B 3, VII, 65):

*Zakaj v spisu O ne-bivajočem ali o naravi dokazuje zapovrstjo tri stavke, in sicer: da nič ni; drugič; da, četudi kaj je, je človeku nespoznatno; tretjič: da, četudi je spoznatno, je pa neizrazljivo in drugemu nerazložljivo.*⁵²

Gorgijin ontološki nihilizem, ki ga izraža v vrsti sofističnih dokazov,⁵³ je morda deloma (ali sploh v celoti) izhajal iz težnje, da bi z negativnim postopkom opozoril na teoretično neutemeljenost Parmenidovega in Zenonovega nauka, in to je problem, ki spada docela v filozofijo.⁵⁴ Agnosticizem grškega filozofa, deloma izpeljan iz nepriznavanja obstoja stvarnosti, temelji tudi na predpostavki, da ni interakcije med posameznimi oblikami percepcije, temveč da oblikuje vsaka izmed njih svoj predmet zaznavanja, ki ga ni moč prenesti na drugo čutilo (DK 81, B 3, VII, 81-82):⁵⁵

Prav kakor se stvari, ki jih vidimo, zato imenujejo vidne, ker jih vidimo, in stvari, ki jih slišimo, zato imenujejo slišne, ker jih slišimo, in vidnega ne zametujemo zato, ker ga ne slišimo, ali slišnega zato, ker ga ne vidimo (zakaj sleherni stvarnost more sprejemati smo ustrezni čutni organ, ne kateri drug), tako tudi mišljeno biva, čeprav ga oko ne vidi in uho ne sliši, ker ga dojame posebna razsodnost. Če si torej kdo misli voz, ki pelje po vodi, mora, četudi ga ne vidi, verjeti, da res biva voz, ki pelje po vodi. To pa je nesmiselno. Potemtakem se bivajoče ne da misliti in spoznati.

Tudi tukaj bi morda še lahko naleteli na sledi Gorgijevega ironičnega odnosa do filozofskih predhodnikov, toda argumentacija njegove tretje teze nedvomno – kakor poudarja DUKAT⁵⁶ – vsebuje prvine, ki so relevantne tudi za sodobno jezikoslovje. Ta argumentacija je pri Psevdoaristotelu jasneje izražena kakor pri Sekstu Empiriku.⁵⁷

Toda če se stvari ne da spoznati, kako bi jih kdo sporočil drugemu? /.../ Kajti kakor vid ne razpoznavava zvokov, tako tudi sluh ne sliši barv, ampak zooge. O tistem, o čemer kdo nima predstave – kako bi lahko dobil o tem predstavo od koga drugega preko besed ali kakšnega drugega znamenja, ki je (po naravi) različno od te stvari, če ne o barvi tako, da jo vidi, o hrupu tako, da ga sliši? In prav nihče, ki govori, ne izgovarja ne hrupa ne barve, ampak besedo /.../ In če je tudi možno spoznavati in tisto, kar se spoznava, izgovarjati, kako bo imel tisti, ki posluša, enako predstavo? Kajti ni možno, da bi bilo isto v več (takih), ki so ločeni.

⁵² Večji del druge verzije je preveden v DUKAT 1978, tam je tudi sicer podrobna in jezikoslovno argumentirana analiza Gorgijevih stališč ter bogata bibliografija.

⁵³ Cf. DK 81, B 3, VII, 66-76.

⁵⁴ Cf. DUKAT 1978, 60-61.

⁵⁵ Cf. tudi MARICKI GAĐANSKI 1975, 40-41.

⁵⁶ DUKAT 1978, 61.

⁵⁷ *De Melisso...*, VI, 21-25, citirano po DUKAT 1978, 61-62. Odlomek začuda ni uvrščen v Dielsovo izdajo. Cf. i DK 81, B 3, VII, 83-87.

Ali, kakor pravi Sekst Empirik (DK 81, B 3, VII, 86):

Kajti tudi če beseda obstaja, pravi, se razlikuje od (drugih) obstoječih besed, a najbolj se od besed razlikujejo vidna telesa.

Po eni strani Gorgias torej meni, da je ontološki prepad (če sploh kaj obstaja) med jezikovnim znamenjem in označenim fenomenom nepremostljiv, tako da znamenje ne more izražati lastnosti pojava, ki bi jo moralo zaznamovati, a po drugi strani bi, tudi če bi bilo to možno, različnost individualnih izkušenj govorcev in poslušalcev preprečila vsako sporočanje, skoraj tako, kakor enako izhaja iz Sapir-Whorfove hipoteze v sodobnem jezikoslovju.⁵⁸

Jezik je torej avtonomna enota, ki ni vezana na zunajjezikovni svet in je tako ontološko kot gnoseološko v zadnji konsekvenci nevtralen, tako da je tudi neuporaben v sporočanju za prenos kakršne koli informacije. Kljub takšnemu sklepu Gorgias, samo navidez paradoksalno, obenem v svoji Hvalnici Heleni izraža tudi največjo hvalnico besede (DK 81, B 11, 8):⁵⁹

Beseda je velik gospod, ki opravlja s čisto neznatnim in docela nevidnim telesom naduse božanska dejanja; kajti lahko zaustavi strah, odstrani bolečino, vzbudi radost in okrepi sočutje.

Če sta pri Gorgiju jezik in govor izgubila semantično povezavo z zunajjezikovnim svetom in le jim je odvzeta sporočanjejska funkcionalnost, postajata – v nekakšni skoraj pragmalingvistični optiki – sredstvo medosebnega prepričevanja in vpliva, doseganja skupnosti na čustveni, iracionalni osnovi. Zato ni nenavadno, da so ga imeli za prvega teoretika retorike (DK 81, A 2):⁶⁰

Prvi je dal govorništvo kot podvrsti vzgoje izrazno moč in teoretično osnovo ter uporabil trope, metafore, alegorije, hipalage, katahreze, hiperbatone, anadiploze, epanalepse, apostrofe in parisoze.

Za Gorgija je lahko jezik seveda samo konvencionalen, ker do zaznamovanih pojavov nima prave relacije. Ne da bi radikalno zanimal sporočanje in spoznavanje, zastopa konvencionalistično stališče še en sofist, Antifon (DK 87, B 1):

Mislím celo, da so večšine tudi dobile ime po svojih značilnostih. Kajti nerazumno in nemogoče bi bilo meniti, da rastejo značilnosti iz imen. Imena so namreč nadeta po dogovoru, značilnosti pa niso nadete po dogovoru, temveč so zrasle iz narave.

Toda tudi zunaj sofistične usmeritve (a seveda ne čisto neodvisno od nje⁶¹), med tistimi, ki se neposredno navezujejo na nauke filozofov nara-

⁵⁸ Cf. DUKAT 1978, 62.

⁵⁹ »Beseda« je tukaj prevod za λόγος, termin, ki je v filozofskem smislu povsem spremenil pomen glede na tistega, v katerem so ga uporabljali starejši filozofi.

⁶⁰ Cf. tudi DK 81, A 3 in 4.

⁶¹ Na povezanost Demokritovih stališč z Antifontovimi opozarja tudi MARICKI GAĐANSKI 1975, 59. Gl. tudi tam navedeno literaturo.

ve, tako da tudi v jezikovnem fenomenu še vedno preučujejo njegov odnos do univerzuma, meni Demokrit konec 5. st. pr. n. š., da se razmerje med jezikovnimi znamenji in zaznamovanimi pojavi vzpostavlja φύσει (DK 68, B 26):

Demokrit pa, ki trdi, da so imena po dogovoru, to razlaga s štirimi dokazi: s homonimijo; kajti različne stvari se imenujejo z istim imenom; torej ime ni po naravi; iz polionimije: če se eni in isti stvari prilega več imen, so tudi zamenljiva, kar ni možno; tretjič s spremembo imen. Zakaj smo nareč preimenovali Aristokleja v Platona in Tirtama v Teofrasta, če so imena po naravi? Nato s tem, da ni podobnih imen. Zakaj od φρόνησις pravi-mō φρονεῖν, od δικαιοσύνη pa ne naredimo glagola? Imena so torej po naključju, ne po naravi.

Prepričanje o moči jezika in govora in o sili govorničevega vpliva na poslušalce, četudi z drugačnih filozofskih stališč kakor pri Gorgiju in z dodatkom etične dimenzije, na kateri bo v svoji Retoriki vztrajal Aristotel, bo v 4. st. pr. n. š., torej ob koncu predsokratske dobe, še enkrat izrekel tudi Navzifan (DK 75, B 2):

Vsem v obraz je rekel, da lahko filozof narave in modrec prepričata poslušalce kar koli. In modreca ni pustil sporno določenega, temveč je dejal, da lahko z besedami pelje poslušalce, kamor hoče.

Ta kratki pregled tistega, kar smo imenovali jedrne jezikoslovne teorije predsokratikov, je sicer nepopoln in mu primanjkuje tako filozofskega kot filološkega konteksta, a nas vendarle opozarja na nekaj dejstev. Najprej: čeprav v tej dobi sploh še ni bilo filozofije jezika kot ločenega filozofskega področja, se grški filozofi z jezikom od najzgodnejših časov ne ukvarjajo samo na fenomenološki ravni, temveč skušajo prodreti tudi prav do njegove biti; ker ravno oni, vsaj z vidika zahodnih civilizacij, prvi oblikujejo jezik kot sredstvo za vzpostavljanje filozofskega razmišljanja, se nam ni treba čuditi, da jih zanima jezikovni fenomen in njegove različne dimenzije. Poleg tega opažamo v predsokratskem razmišljanju o jeziku samem dve osnovni stopnji: starejšo, na kateri se preiskuje predvsem medsebojni odnos jezika, mišljenja in univerzuma in na kateri se pozornost potemtakem usmerja k ontološkemu in gnoseološkemu značaju jezika; in mlajšo stopnjo, na kateri se težišče prenaša na jezikovno dejavnost samo, bodisi na lastnosti jezikovne zgradbe ali na vlogo jezika v medčloveškem sporazumevanju; ta stopnja je tako bližja nekaterim še vedno odprtim problemom in razpravam v sodobnem jezikoslovju. In končno se vzporedno s to preobrazbo gledanja na jezikovno dejavnost spremeni tudi definicija razmerja med jezikovnim znamenjem in fenomenom, ki ga ta zaznamuje. Potem ko so bili sprva bolj naklonjeni trditvi, da obvladuje isto načelo tako jezikovni kot zunajjezikovni univerzum, so se grški filozofi predsokratske dobe poz-

neje vse bolj nagibali k tezi o konvencionalnosti jezikovnih znamenj; toda ta razprava se bo od Sokrata in Platona naprej vse do danes nenehno obnavljala, tudi s pomočjo starodavnih argumentov in z novimi dokazi.

Kakor smo že dejali, izhajajo vsa ta predsokratska razmišljanja o jeziku iz obsežnejših filozofskih nauk, mi pa včasih težko definiramo prostor, ki so ga te predjezikoslovne teorije zares zavzemale v filozofskih sistemih, ki so jim dajali epistemološko podlago. Navzlic temu bi lahko sodobno jezikoslovje v nekaterih od teh sistemov ali vsaj v njihovih osnovah razpoznalo determinante lastnih znanstvenih paradigem. To je pravzaprav četrta raven, *raven epistemoloških konstrukcij*, kjer bi se dalo vzpostaviti virtualni dialog med najstarejšimi antičnimi misleci in sodobnimi raziskovalci jezika. Četudi spada ta raven v osnovi v filozofijo in epistemologijo, je jezikoslovje, če bi mu bilo do tega, da zares razišče svoje korenine, ne bi smelo zanemariti.

Kajti jezikoslovje velja med drugim – in tudi po pravici – pogosto za rojstni kraj strukturalizma, velik del današnjih teoretičnih aporij v znanosti o jeziku pa izhaja iz kritičnega upiranja temeljnim strukturalističnim domnevam; že Henri Lefebvre je opazil, da spopad strukturalistov in njihovih epistemoloških nasprotnikov v osnovnem obrisu ponavlja predsokratsko diskusijo Zenona in Heraklita.⁶² In res se v eleatski trditvi, da gibanje ne obstaja, ali v parmenidovsko popolnem in večnem bivajočem skriva predhodnica tiste splošne *strukture*, ki v ortodoksni različici (tudi jezikoslovnega) strukturalizma v svoji stalnosti determinira vso površinsko spremenljivost. Prav tako lahko zagovorniki neprestane interakcije med jezikom, človekom in univerzumom ter nenehne spremenljivosti vseh treh pojavov najdejo v heraklitovskem $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha \rho\acute{\epsilon}\iota$ svojega najzgodnejšega predstavnika.

Toda če predstavlja pri Parmenidu in Zenonu Eno sistem, iz katerega se še nič ne ločuje, mu bodo pitagorejci, ko ga bodo utemeljevali na razmerju števil, dodali abstraktno relacijsko mrežo, medtem ko mu bodo atomisti, ko ga bodo razbili na nešteto prvin, ki se med sabo razlikujejo samo po obliki, razporeditvi in položaju, podelili tudi virtualne člene. Tako bodo izpolnjeni vsi predpogoji za vzpostavitev strukturalizma kot pogleda na svet. Pri tem ne smemo pozabiti, da sta že najzgodnejša kozmologa, Anaksimander in Anaksimenes, v spoznavanje uvedla opazovanje dihotomično zoperstavljenih nasprotij, ki neposredno anticipirajo opozicije, ki so za današnje jezikoslovje nujno potrebne za opis sistema.

Toda vzporednice med predsokratiki in sodobno znanostjo o jeziku se, kar zadeva oblikovanje velikih epistemoloških paradigem, raztezajo tudi

⁶² LEFEBVRE 1974.

v diahroni perspektivi in obsegajo tudi zgodovinski razvoj znanstvenega spoznavanja. Kajti kakor je v zgodnji grški filozofiji po obdobju ustvarjanja velikih kozmoloških miselnih sistemov in razlage celote kozmosa in narave nastopilo obdobje sofistov, ki se obračajo k človeku in njegovim mikrokozmičnim problemom, tako je tudi odgovor strukturalizmu in njegovemu abstraktnemu pristopu v današnjem jezikoslovju v precejšnji meri sestavljen iz preiskovanja človekovega prostora v jezikovni dejavnosti, bodisi v kontekstu družbenih struktur (v sociolingvistiki) bodisi v okviru človeških duševnih sposobnosti (v psiholingvistiki) bodisi, končno, v interakciji sporočanjaškega delovanja (v pragmalingvistiki).

Na tej, tukaj zgolj shematsko orisani ravni se torej izkaže, da se določene miselne konstelacije od antičnih časov do danes neposredno ponavljajo: jezikoslovje, ki pravkar išče svojo prihodnost, bi moralo vedeti, da se nahaja del potrebnih kažipotov ob njegovih izviri.

Zadnji veliki predsokratik je bil seveda sam Sokrat. Kakor je njegovo filozofsko delovanje težko ločiti od Platonove interpretacije, je vendarle jasno, da je vsebovalo vsaj tri od štirih ravni, na katerih smo razmišljali o pristopu predsokratikov do jezikovnega fenomena. Kajti Sokratov prispevek k uporabi jezika je bil, zlasti v filozofskem diskurzu, nedvomno velik: to se ne nanaša samo na njegovo majevtiko kot specifičen način vzpostavljanja dialoga ali na znamenito sokratsko ironijo, s katero se širijo retorična jezikovna sredstva na vsebinski ravnini; to velja še bolj za njegovo prizadevanje utrditi pravila natančnega definiranja in zasnovati pojmovno filozofijo.⁶³

Čeprav je del Sokratovih izjav gotovo plod Platonove književne obdelave, vendarle ni moč dvomiti o tem, da izvira veliko opažanj o jeziku (npr. v Kratilu, a tudi v drugih dialogih) od Sokrata samega: ta vsekakor pričajo o globinskem razumevanju jezikovnega sistema in njegove uporabe v govoru.⁶⁴ Če med Sokratovimi stališči ne moremo odkriti jedrne teorije jezika v pravem pomenu besede (ali pa je vsaj ne zmoremo jasno prepoznati znotraj Platonovega kompleksnega pristopa k jezikovnemu fenomenu), je njegova dialektika s tezami in antitezami na ravni epistemoloških konstrukcij omogočila, kot je znano, vzpostavitev velikih filozofskih sistemov, Platonovega in Aristotelovega, ki sta bistveno vplivala na razvoj celotne zahodne znanosti vse do današnjih dni.

A morda se skriva največji Sokratov prispevek k jezikovnim teorijam v njegovi etiki, saj je z vztrajanjem pri tem, da mora temeljiti sodelovanje v javnem sporazumevanju na etičnih merilih, omogočil, da je retorika, ki je

⁶³ Cf. BOŠNJK 1978, 86.

⁶⁴ Ta pričevanja bi bilo treba obdelati posebej v okviru raziskave Platonovih pogledov na jezikovni fenomen.

bila v sofistični različici prepuščena merilu individualne utilitarnosti, pre-
rasla, na primer pri Aristotelu, v disciplino, ki se ukvarja prav s temelji za
vzpostavljanje človeške skupnosti.

Tako so predsokratiki, v teoretičnem razponu med Parmenidovim je-
zikom, ki predstavlja pot do samega logosa-bivajočega, in Gorgijevim jezi-
kom, v katerem je logos zveden na govor, bivajočega pa sploh ni, ter med
jezikovnim znakom prvih filozofov, ki je nosilec božanske resnice o svetu
in Sokratovega znaka, ki služi splošni človeški koristi, odprli vrsto razprav,
ki jih večina še vedno traja, obenem pa so jezik sam usposabljali za te raz-
prave: po njih je postalo v Platonovem in Aristotelovem delu možno razmi-
sliti o celovitih, izredno zapletenih teorijah jezika in jih tudi izreči. To v
skrajni konsekvenci pomeni, da so omogočili obstoj tudi sodobne vede o
jeziku, ki je od njih v dvainpoltisočetni kontinuiteti podedovala, ne da bi
se tega v glavnem sploh zavedala, tako sredstvo kot objekt svojega razisko-
vanja.

LITERATURA

- ARENS 1969 = H. Arens, **Sprachwissenschaft**, Karl Alber Verlag, Freiburg/
München ²1969.
- BOŠNJAK 1978 = B. Bošnjak, **Grčka filozofija**, Nakladni zavod Matice hrvat-
ske, Zagreb 1978.
- COSERIU 1975 = E. Coseriu, **Die Geschichte der Sprachphilosophie von der
Antike bis zur Gegenwart**, Teil I, Gunter Narr Verlag, Tübingen 1975.
- ČENGIĆ 1995 = N. Čengić, **Devetnaesto stoljeće i starogrčki izvori o jeziku**,
magistrsko delo, Filozofski fakultet, Zagreb 1995.
- DIELS, KRANZ 1974 = **Die Fragmente der Vorsokratiker**, herausgegeben von
H. Diels und W. Kranz, 1 und 2, Weidmann, Berlin ¹³1974. [¹1903]
- DIELS 1983 = H. Diels, **Predsokratovci, Fragmenti**, I i II, Naprijed, Zagreb
1983.
- DUKAT 1978 = Z. Dukat, »Gorgija o prirodi jezične komunikacije«, *Suvreme-
na lingvistika* 17-18(1978), 59-63.
- GIARD 1983 = L. Giard, »Logique et langue: le grec jusqu'à Aristote«, *Tra-
vaux d'Histoire des Théories Linguistiques*, série I, 1(1983), 5-30.
- LARKIN 1971 = M. Th. Larkin, **Language in the Philosophy of Aristotle**,
Mouton, The Hague – Paris 1971.
- LEFEBVRE 1974 = H. Lefebvre [Lefevr], »Klod Levi-Stros i novi eleatizam«,
in: Marksizam – Strukturalizam, Nolit, Beograd 1974, 235-261.
- LERSCH 1838 = L. Lersch, **Die Sprachphilosophie der Alten**, I-III, Bonn 1838-
1841.

- LEXIKON 1970 = **DTV-Lexikon der Antike, Philosophie – Literatur – Wissenschaft**, DTV, München 1970.
- MARICKI GADANSKI 1965 = K. Maricki Gadanski, »Ka najstarijoj evropskoj glotologiji«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XII/1 (1965), 1-17.
- MARICKI GADANSKI 1975 = K. Maricki Gadanski, **Helenska glotologija pre Aristotela**, Matica srpska, Novi Sad 1975.
- MARKOVIĆ 1983 = M. Marković, **Filozofija Heraklita Mračnog**, Nolit, Beograd 1983.
- PENSEURS 1964 = **Les penseurs grec avant Socrate de Thalcs de Milet à Prodicos**, Traduction, introduction et notes par J.Voilquin, Garnier-Flammarion, Paris 1964.
- ROBINS 1951 = R. H. Robins, **Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe**, G. Bell & Sons Ltd, London 1951.
- STEINTHAL 1890 = H. Steinthal, **Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern**, I-II, Berlin ²1890-1891 (¹1863).
- ŠKILJAN 1990 = D. Škiljan, »Ainsi parlait Aristote«, *Croatica – Slavica – Indoeuropaea, Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Ergänzungsband VIII (1990), 217-222.
- ŠKILJAN 1991 = D. Škiljan, **Kraj lingvistike?**, SOL – Filozofski fakultet, Zagreb 1991.
- ŠKILJAN *u štampi* = D. Škiljan, »Interpretacija *De interpretatione*«, u štampi
- ŠKILJAN 1996 = D. Škiljan, »Zbiljnost antičke lingvistike«, *Suvremena lingvistika* 41-42, 589-602.
- WINDELBAND 1990 = W. Windelband, **Povijest filozofije**, 1 i 2, Naprijed, Zagreb 1990.

RÉSUMÉ

Les traces de l'intérêt des penseurs grecs avant Socrate pour la pratique et pour la théorie langagières peuvent être examinées aux quatre niveaux différents. Le premier concerne l'usage du langage, qui témoigne implicitement de la conscience des locuteurs de leur propre langue et de sa structure: ce sont les jeux des mots et les métaphores usées par les premiers philosophes grecs (Héraclite ou Zénon, par e.) qu'on peut citer à titre d'exemples de cet aspect de l'usage langagier.

Le second niveau exprime des observations explicites sur les phénomènes linguistiques, sur la pratique ou la théorie rhétoriques (les Sept Sages, Démocrite etc.), sur la constitution du discours philosophique (Héraclite ou Thalès), sur l'aspect physique (acoustique et articulatoire) de la parole, sur l'etymologie (dont l'illustration célèbre se trouve en »Cratyle« de Platon), ou sur la genèse de la langue et de la parole humaines (les théories de Protagoras et de Démocrite).

Le troisième domaine, le plus intéressant peut-être pour la linguistique contemporaine, est constitué par des théories linguistiques *in nuce*: on examine brièvement telles théories d'Héraclite, de Parménide d'Empédocle, de Gorgias et de Démocrite.

Enfin, le quatrième niveau est le niveau des constructions épistémologiques qui correspondent virtuellement avec la linguistique moderne.

Naslov:

dr. Dubravko Škiljan

Institutum Studiorum Humanitatis

Fakulteta za podiplomski humanistični študij

Breg 12

SI-1000 Ljubljana